

Тема 10. Проблеми людини в філософії.

- 1. Філософські концепції людини.**
- 2. Біологічне, соціальне і духовне в людині.**
- 3. Людина в системі соціальних відносин.**
- 4. Діяльність як спосіб людського буття.**

Філософські концепції людини.

Проблема людини є центральною у філософії. Сукупність філософських вчень, які розкривають сутність та проблеми існування людини становлять філософську антропологію. У філософії склалася багата традиція вивчення людини, спадкоємність поглядів на природу і сутність людини. Філософію цікавить питання: що є людина, що робить людину людиною? Наявність розуму, усвідомленої волі, здатність до творчості, здатність відчувати піднесені почуття, чому людина здатна не тільки на великі, а й на огидні вчинки? Філософія завжди прагнула знайти відповіді на ці питання, пізнати людську цілісність. Філософська антропологія – це пізнання людиною самої себе, відповіддю на заповіт Сократа: «Пізнай самого себе».

Перші філософські осмислення людини містяться в давньоіндійській ведичній літературі. У Ведах людина наділена душею, яка є частиною світової душі. Межі між людиною та іншими живими істотами прохідний і рухливий. Але людській душі притаманне бажання досягти свободи від пут земного буття і знайти з'єднання з Богом.

Моральна поведінка людини була в центрі вчення китайських філософів. Конфуцій вчив, що, наділена небом певними моральними якостями, людина зобов'язана їх удосконалювати. Щоб наблизитися до ідеальних відносин в сім'ї та державі, людина повинна керуватися принципом «не роби іншим того, чого не бажаєш собі, допомагай іншим досягти того, що бажаєш сам». Згідно вчення Лао-дзи, людина повинна в своєму житті слідувати принципам дао – всюдисущого і природного закону всесвіту. Вона повинна за допомогою розуму прийти до гармонії зі світом і ця гармонія розкриє йому свободу.

Антична філософія тривалий час розглядала людину як образ космосу. Сократ переніс центр філософського уваги на внутрішній світ людини, його душу і чесноти. Завдання людини – прагнути до морального вдосконалення на

основі істинного знання. На позиції дуалізму душі і тіла будував своє розуміння людини Платон. Душа постійно прагне до миру ідей і робить людину людиною, а тіло їй протилежно, матеріально і смертне. В єдності і протилежності душі й тіла трагізм людського існування. У подальші часи цей трагізм буде в центрі уваги багатьох течій релігійної філософії. Аристотель виділяє дві основні характеристики людини – соціальність і розумність. Це відрізняє людину від тварини. Сам Аристотель вперше починає говорити про діяльність тільки через добродійну діяльність, через яка, на його думку, розкривається єдина можливість самореалізації людини.

У середні віки християнська філософія розглядала людину як пасивного учасника порядку, який встановив Бог. Статус життя людини феодального суспільства визначався приналежністю його до певного стану і вона виступала всього лише як носій тієї чи іншої функції феодального стану. Сенс людського життя в такому трактуванні полягав у тому, щоб жити, померти і бути судимим. Головне завдання людини – долучитися до Бога і знайти порятунок у день страшного суду. Головною рисою людини вважалася гріховність. Великий богослов Августин Аврелій наголосив основним змістом людського життя щастя. Щастя ж полягає в пізнанні Бога. Любов до себе, доведена до презирства до себе як гріховної суті, є любов до Бога. Головною ознакою людяності християнство вбачало в любові до Бога.

Філософія епохи Відродження ставить проблему людини на земну основу. Гуманізм, який проголосила ця епоха, продовжує носити християнський характер, адже людина створена за зразком і подобою Бога. Але на противагу середньовічному вченню про людську гріховність, Відродження створює вчення про гідність людини, стверджує природне прагнення людини до добра, земного щастя і гармонії. Бог – творець, і людина – творець, творець своєї долі, свого щастя або нещастя, вона здатна опуститися до тваринного стану і піднятися до богоподібної істоти. У філософській антропології Відродження вже відчутні мотиви індивідуалізму, гедонізму, утилітаризму.

Епоха Нового часу пов'язана з формуванням капіталістичних відносин. Епоха конкуренції породжує індивідуалістичне розуміння людини в соціальному й етичному сенсі. Виразником такої позиції був Т. Гоббс зі знаменитим «людина людині вовк».

Від Р. Декарта бере свій початок антропологічний раціоналізм. Розум тут розглядається як основа пізнавальної і практичної діяльності людини. Р. Декарт же заклав і механістичний підхід до людини. Тіло людини, за Декартом, є машиною, на яку впливає свідомість, а й свідомість зазнає впливу тіла. Згідно з французьким механіцизмом XVIII століття – людський організм – це машина, яка сама заводиться, подібна до годинникового механізму; як продукт природи, людина абсолютно детермінована її законами.

У XVIII ст. родоначальник німецької класичної філософії І. Кант при розгляді питання про те, що таке людина, формулював його як основне питання філософії. Людина, за І. Кантом, належить до двох світів, з одного боку – природної необхідності, з іншого – моральної волі й абсолютним цінностям. Людина як вільно діюча істота робить або має робити себе сама. Кожна особистість є самоціллю і самодостатня, вона не може розглядатися як засіб досягнення навіть найбільш благих цілей. У ході морального виховання необхідно взяти верх над властивою людині схильністю до зла. Основу моралі створює почуття провини. Людина, яка не відчуває провини не може бути визнана як моральна.

Згідно з Г. Гегелем, людському передують людяність мислення. Людина – суб'єкт духовної діяльності, носій духу і розуму. Особистість починається з усвідомлення себе людиною як істоти нескінченного, загального й вільного. Г. Гегелю також належить першість в ствердженні примату соціального над індивідуальним. Філософія Г. Гегеля є гімном духовної діяльності людини.

Як чуттєво-тілесну істоту розумів людину єдиний матеріаліст у німецькій класичній філософії – Л. Фейєрбах. В основі його антропології лежать відносини між «Я» і «Ти», пізнання свого «Я» через інше «Я». Л. Фейєрбах виводив принципи моралі з властивого людині від природи прагнення до щастя. Досягнення щастя можливе, якщо кожна людина розумно буде відноситися до своїх потреб і з любов'ю до інших людей.

У некласичних філософських вченнях XIX-XX століть як домінуючі людські якості виділяються почуття і воля. Згідно з А. Шопенгауером, воля – це сила, завдяки якій з'являються істоти, що живуть у просторі й часі. Розум у людині – продукт волі. Світ, в якому людина живе, залежить від того, як його розуміє людина. Головним у людині німецький філософ уважав те, що дала людині природа, що втілено в його тілесності, а також розум і здібності, які

людина розвинула. Усе інше – чини, багатство, оцінка оточуючих – хибні орієнтири щастя. Великий вплив на європейську філософію наддали уявлення А. Шопенгауера про трагізм людського життя і людського буття.

Послідовник А. Шопенгауера, Ф. Ніцше визначив людину як гру життєвих сил і потягів. Справжню свободу людині дає влада над собою. Вона вища і значніша, ніж влада над іншими. Свідомість, яка підкоряється боргу, традиції, моралі Ф. Ніцше називав рабською. Втілюючи в життя чийсь настанови, пророцтва, теорії, людина може стати тільки рабом обставин, доктрин, ідеологій. Кожен повинен йти своєю дорогою, інакше він не створить єдине своє життя. Головною цінністю філософії Ф. Ніцше є ідея піднесення людини. Сама людина розглядалася як цінність, що перебуває в стані нескінченного становлення, як процес, як невичерпність.

Ірраціоналізм філософської антропології в ХХ столітті знайшов своє втілення в психоаналізі. Основоположник психоаналізу З. Фрейд створює структурну теорію особистості, в основі якої дослідження несвідомих психічних процесів. З позиції цієї теорії психічний апарат особистості складається з трьох частин. Перша – «ВОНО» – резервуар психічної енергії, котел пристрастей, які киплять, потягів, які прагнуть до негайного задоволення. Друга частина – «Я» («Его») – посередник між зовнішнім світом і задоволенням. Третя частина – «Над-Я» – норми культури й релігії, яких слід дотримуватися. З. Фрейд був противником теорії середовища, спроб пояснити психічні процеси зовнішніми факторами. Біопсихічні характеристики, на його думку, на відміну від різних проявів культури, притаманні всім людям. Несвідоме виступає як прояв інстинктів. Динаміка інстинктивних потягів визначає динаміку психічного життя людини, характер індивідуума, і всі соціально-культурні явища визначаються цією динамікою. Події та враження раннього дитинства визначають риси психіки індивідуума. Він уважав, що пам'ять несвідомо зберігає не тільки особисті переживання, а й зміст переживань всіх попередніх поколінь.

Проблема переживання внутрішньо ізольованою людиною свого існування становить основу філософії екзистенціалізму. Людина, яка в центрі розгляду цієї філософської течії, спрямована на саму себе, її існування ненадійне і тлінне. Для суб'єкта має значення тільки власне існування і рух до

небуття. Від усього іншого людина відрізняється тим, що не знаючи, що значить бути, вона може сказати «Я єсьмь».

За М. Хайдеггером, людина спільно проживає з іншими людьми, а люди, штовхаючись у нескінченних контактах один з одним, взаємно «погашають» унікальність своїх індивідуальних проявів, стають безликими одиницями натовпу. В результаті кожен уподібнюється іншому.

Французький екзистенціаліст Ж.-П. Сартр уважав виразом людського буття свободу. Людина, за Ж.-П. Сартром у своїх природно-біологічних, рольових, класових, професійних характеристиках повторюється, подібна до інших. Її унікальність – у цілях, проектах, спрямованості в майбутнє. Майбутнє представлено безліччю варіантів і можливостей. Це ставить людину в ситуацію вибору. Вибір – виключно людська ситуація. Навіть відмова від вибору – теж вибір. Звідси свобода як універсальна характеристика людини. Людина, згідно з Ж.-П. Сартром, і є свобода, але вона не вибирає бути вільною, вона засуджена до свободи. Свобода – це не реальне панування над природою і соціальністю, а ідеальна категорія, всього лише бажання. Кожна людина стає особистістю, вибирає вигляд, характер, звички, знання. Вибираючи себе, людина створює світ. Для іншого «Я» особистість з її суверенністю та унікальністю – всього лише складові абстракції, які символізують світ. Людина прагне до того, щоб інший визнав факт її волі. Для екзистенціалізму людина є щось незакінчене, вона вільно обирає себе і несе повну відповідальність за свій вибір. Людина є вільною – в цьому гуманістичний характер екзистенціалізму.

Однак, людина – істота не тільки земна, а й космічна. На цьому наголошував німецький філософ М. Шелер. Людина, за М. Шелером, є, була і завжди залишиться твариною. Але між людиною та іншими тваринами є істотна відмінність, що полягає в наявності у людини духу. Характеристикою людського духу є його відкритість світу. Дух людини долає обмеження середовища і виходить у відкритий світ, усвідомлюючи його саме як відкритий світ. У силу закладеної в людині онтологічної свободи він здатний досягнути об'єктивного буття. Всякий дух носить особистісний характер. Особистість – це істотно-необхідна і єдина форма існування духу.

Таким чином, філософсько-антропологічні вчення – це вчення про метафізичне походження людини, про її фізичні, духовні та психічні основи, про ті сили, які нею керують і якими рухає вона.

Біологічне, соціальне і духовне в людині.

Людина народжується як біологічна істота. У процесі індивідуального розвитку їй належить знайти соціальність і духовність. Але й біологічна природа людини, й її соціальність, і її духовний світ є відображенням тривалої еволюції біологічного виду *Homo sapiens*, антропосоціогенеза, набуття духовності. Через складну взаємодію біологічного, соціального і духовного формується сутність людини.

Біологічне в людині є першим рівнем, що визначає її існування і місце в біосфері. З низки біологічних якостей людина не відрізняється (або мало відрізняється) від цілої ланки живих істот і біологічних видів. До таких якостей відносяться: наявність генів, спадковість, мінливість, обмін речовин, інстинкти (самозбереження, статевий), біологічні потреби (розмноження, сон, харчування), які подібні з іншими тваринами, будова органів, гормонів, протікання фізіологічних процесів. Біологією людини обумовлені властивості середовища, в якій людина може існувати (склад атмосфери, рівень радіації, атмосферний тиск, вологість, температура повітря, значення магнітного поля). Природою обумовлюються етапи людського життя – народження, дитинство, молодість, зрілість, старість, смерть. Біологічна природа зумовила відмінності між статями, на яких засновані явища соціальної реальності і культури – поділ праці і соціальних функцій, сім'я, організація дозвілля, система цінностей.

Людині як біологічному виду притаманні також свої, специфічні риси, які відрізняють її від інших біологічних видів. До них відносяться: прямоходіння, різноманіття функцій рук, бінокулярний (стереоскопічний) зір, великий мозок, що має складну будову, можливість використовувати природні предмети, здатність до чіткого зв'язного мовлення. Ці риси стали біологічними передумовами антропогенезу.

Можна виділяти не тільки особливі риси, властиві людству як біологічного виду, але й особливі біологічні якості, притаманні конкретним людям. Унікальними людей робить не тільки соціальність і духовність, але й біологічна своєрідність. Генетично обумовлені й передаються у спадок

анатомо-фізіологічні якості людини. Вродженими є деякі особливості нервово-психічних реакцій, тип темпераменту, швидкість протікання нервових процесів, схильності до деяких захворювань, задатки, які приносять успіх у певних видах спорту, можливо, й інших видах діяльності (в музиці, різних видах творчості).

Деякі вчені (В.П. Ефроїмсон, К. Лоуренс) знаходять біологічні пояснення навіть етичним нормам і естетичним цінностям людини, наполягають, що базові етичні норми та естетичні цінності сформувалися в процесі еволюції і були закріплені природними відбором як такі, що забезпечують виживання людства як біологічного виду. Низка вчених знаходить біологічну обумовленість і в людській культурі, і в соціальних відносинах, і в домінантній поведінці (П. Куусі, С. Савельєв).

Природні, біологічні якості ще не роблять людину людиною, але є основою його подальшого розвитку. Без суспільства соціальний, духовний, розумовий розвиток людини неможливий, неможлива і поява індивідуальної свідомості. Науці відомо більше тридцяти випадків «дітей Мауглі», тобто дітей, яких в ранньому дитинстві вигодували і виховали тварини. Для більшості таких дітей час, коли формуються специфічні людські якості й здібності, був згаяний, їм не вдалося стати повноцінними членами суспільства. У будь-яких обставинах дитина стає людиною тільки при проходженні певних етапів соціалізації.

У процесі антропосоціогенезу (становлення людського суспільства) біологічне в людині отримало реалізацію в соціальній формі. Забезпечення безпеки, продовження роду, харчування, задоволення інших біологічних потреб отримали соціальну регламентацію і регулюються соціальними нормами. Однак, біологічні характеристики людини не включаються в поняття особистості. Поняття особистості фіксує специфічні психологічні, соціальні та моральні характеристики людини.

Людина, що вийшла з природи, перестала бути просто біологічною істотою, вона стала істотою соціальною. Але природне в людині не знищено, воно зазнало перетворення і органічно поєдналося з соціальним і духовним.

Під соціальністю людини слід розуміти практику її взаємодії з іншими людьми, без якої не тільки не можливе задоволення її потреб, а й саме існування. Соціальність і духовність направляють біологічну поведінку

людини в необхідне соціокультурне русло. У процесі історичного розвитку людство усвідомлює закони природи, але її повне звільнення від дії природних сил неможливе. Чим більше розуміє людина свою причетність до природних процесів, тим гармонійніше будуть відносини суспільства і природного середовища. Соціальне не зводиться до природного, але воно виникає з природного і пов'язане з ним в своєму розвитку.

Поняття соціальності охоплює всю сукупність суспільних відносин, включаючи матеріальні та духовні компоненти, які є об'єктивними факторами формування особистості.

Соціальність людини розкривається перш за все в актах, діяльності, обміні та спілкуванні. Під діяльністю розуміють будь-яку активність суб'єкта, яка спрямована на досягнення мети і несе в собі певний сенс. Відмінність людської діяльності від життєдіяльності тварин полягає в тому, що життєдіяльність тварин підпорядкована законам природи, діяльність людини підпорядкована нормам і правилам, які люди самі для себе встановлюють. В основі людської діяльності лежить постановка цілей. Тварина пристосовується до середовища, а людина в процесі своєї діяльності не тільки пристосовується до середовища, а й змінює його, створює нове середовище, техносферу, світ культури. У процесі діяльності людина змінюється сама, відкриває свої нові можливості, самовдосконалюється.

У процесі діяльності людей сформувався поділ праці. Поділ праці цілком суспільний феномен, який призводить до такого явища, як обмін. Обмін продуктами праці є актом соціальних відносин, які існують об'єктивно, незалежно від бажань індивіда. Обмін матеріальними і нематеріальними благами створює основу для взаємодії людей. Ця взаємодія здійснюється через безліч контактів. Контакт, який включає в себе обмін інформацією, діями, сприйняття і розуміння партнера називається спілкуванням. Спілкування виступає найважливішим фактором об'єднання людей. Воно забезпечує трансляцію норм, принципів, цінностей. Через спілкування отримують узгодження інтереси різних суб'єктів: індивідів, соціальних груп, соціальних спільнот, в його ході реалізується вища потреба людини в іншій людині, пізнання іншого. Спілкування призвело до формування мови і мовлення, які виступають способом існування свідомості.

Поряд з біологічною природою, соціальністю, найважливішою складовою людського буття є духовність. Під духовністю в гуманітарних науках розуміють сукупність моральних цінностей і традицій, які представлені в релігійних повчаннях, світській етиці, образах художнього мистецтва. В. Франкл, відомий австрійський психолог, називав духовність вищим антропологічним виміром особистості. У релігійній та традиційній народній традиції як втілення духовності в людині розглядається душа. Ідеалістична філософська традиція розглядає душу як породження вищої, надприродної духовної субстанції (Бога). Матеріалістична філософська традиція не заперечує погляд на душу як на сукупність складних, породжених матеріальними процесами явищ психіки, які проявляються в сукупності людських бажань, емоцій, переживань, думок, завдяки яким людина набуває неповторного духовного обличчя. Духовний світ людини визначається не тільки її психікою, але й специфікою соціального життя, розвитком культури, особистими зусиллями людини, спрямованими на оволодіння досягненнями цивілізації.

Процес формування духовного світу людини починається з придбання знань. Перший шлях придбання знань – безпосереднє, чуттєве, емпіричне, взаємодія з дійсністю. Перші відомості про світ дитина отримує за допомогою органів почуттів. Ці знання дозволяють отримати уявлення про найближче середовище, яке сприймається органами чуття. Другий шлях набування знань – засвоєння людського досвіду через мову. Мова є засобом збереження і передачі знань, засобом спілкування і активного впливу на людину. За допомогою мови відбувається передача тисячолітнього досвіду людства, принципів, норм, цінностей, спадкоємності культурних традицій. На основі набутих знань формується здатність людини до самостійного логічного мислення. Знання та логічне мислення складають основу того, що прийнято називати інтелектом.

Протягом життєвого шляху людина безперервно накопичує і розширює знання про навколишній світ. Не всі ці знання мають для неї однакове значення в розумовому і практичному відношенні. Тому проходить відбір, систематизація знань на основі життєвих установок, в яких виявляються розуміння людиною свого місця в світі і відношення до нього. Ці прояви духовної діяльності людини знаходять відображення у вірі й переконаннях.

Віра є чуттєво-емоційним ставленням до дійсності, визнанням чогось (певного об'єкта, судження тощо) істинним або хибним без логічного або фактичного обґрунтування, на основі особистого ставлення людини до предмету віри. Беззастережно прийняті судження, як свої, так і чужі, можуть визначати вчинки людини, ціннісно-нормативний вибір. Віра відіграє величезну роль у перетворенні знання в світоглядні установки, життєві орієнтири особистості. Було б помилкою виділяти тільки один вид віри – релігійну віру. Віра може формуватися на основі будь-яких теоретичних підходів до дійсності (навіть на основі матеріалістичного, в тому випадку, якщо принципи матеріалізму приймаються некритично), так само віра може формуватися на основі повсякденного досвіду людини, життєво-практичного відношення до дійсності.

Упевненість людини в істинності своїх знань, у правоті своєї позиції становить переконання. Переконання від віри відрізняються, як правило, тим, що вони підкріплені життєвою практикою, теоретичними обґрунтуваннями, логічно аргументовані. Зазвичай віра і переконання утворюють складне світоглядне переплетення. Не завжди вони постійні: переконання можуть бути переглянуті, а в вірі наступити розчарування.

Духовність людини виражається через світ цінностей. Під цінностями розуміють значущості, які людина надає речам, явищам, процесам. Ці значущості визначають ставлення людини до навколишнього світу, його вибір, розстановку пріоритетів.

Знання, віра, переконання, цінності як найважливіші елементи духовного світу людини виступають своєрідними регуляторами, внутрішніми імперативами, що визначають бачення людиною світу і себе в ньому. Безумовно, духовне в людині нерозривно пов'язане з духовним життям суспільства, формується під його впливом, але саме через нього найбільшою мірою проявляється унікальність людини, її неповторність; саме духовність є основою усвідомлення людиною себе, формує передумови свободи і відповідальності.

Людина в системі соціальних відносин.

Повноцінно в системі соціальних відносин людина представлена як особистість. Особистість як об'єкт дослідження і явище унікальне за своєю

складністю. В особистості об'єднані різні аспекти буття людини: тілесне, соціальне, духовне. Особистість має безліч вимірів. Події світу, в які включена особистість, система відносин із зовнішнім світом утворюють зовнішній простір особистості, уявлення про світ у собі, ставлення до себе, переживання того, що відбувається, самоконтроль, життєві цілі й плани утворюють внутрішній простір особистості. Соціальний простір включено у внутрішній світ особистості, а її активність в соціумі – відображення внутрішнього світу особистості. У характеристиці особистості найбільш повно розкривається соціальна і духовна сутність людини.

Однак, людина не приходить в цей світ як особистість. Особистістю йому ще належить стати, знайти себе. Людина приходить у світ як «індивід». Індивід – це окремо взятий представник роду людського. Так само як індивід людина розглядається й як абстрактний член соціальної групи, соціального шару. Як індивіда ми розглядаємо людину як носія типових ознак будь-якого соціального шару, групи, спільності.

Унікальність і неповторність людини фіксується через поняття індивідуальності. Термін «індивідуальність» більш змістовний, ніж «індивід». Він фіксує унікальність і неповторність людини у всьому різноманітті його особистих якостей і проявів. Новонароджений – вже яскраво виражена індивідуальність, яка посилюється з кожним днем. Буквально з перших днів формується своя, особлива поведінка дитини, яку добре відрізняють мати і близькі. У світі немає більш унікального явища, ніж людина. У кожного свої реакції на навколишній світ, свої особливості спостереження, пам'ять, своя швидкість протікання процесів у нервовій системі. Індивідуальне мислення варіюється від геніальності до примітивізму. Становлення людини проходить через засвоєння необхідних знань, умінь, навичок, досвіду і ціннісних орієнтацій того суспільства, в яке вона включена. Цей процес називається соціалізацією. Поступово людина вчиться виконувати соціальні ролі, які мають яскраво виражений культурний контекст. Становлення особистості – підсумок складної взаємодії людини і суспільства. На жаль особистість може навіть «вмирати» у живій людині в наслідок алкоголізму, наркоманії, захворювання нервової системи. Усе це говорить про складну внутрішню організацію цього явища. Сміслова близькість термінів «індивідуальність» і

«особистість» іноді призводить до їх однозначного вживання. Однак вони фіксують різні сторони соціально значущих якостей людини.

Таким чином, особистість – це людина в системі таких психологічних і соціальних характеристик, які роблять можливим її автономне існування в суспільстві й визначають моральний зміст її вчинків. Найважливішими критеріями особистості є здатність вибирати соціально-значимі мотиви своєї поведінки й свідомо керувати своїми вчинками.

Людина живе в певному природному і соціокультурному середовищі. Його сутність зумовлена як генетичним кодом, так і соціумом, і культурою. Спадковість дитини проявляється не тільки в інстинктах. Закладені природою можливості проявляються протягом усього життя. Будова руки і мозку, спадкові зміни – результат еволюції всього людського виду. Біологічна детермінація (обумовленість) є базовою для людської життєдіяльності. Разом з тим, історія людства, національні традиції, світова та національна культури, соціальні умови формують суспільну детермінацію особистості. Особистість є продуктом конкретних соціально-історичних умов і одночасно вона автономна від суспільства, оскільки усвідомлює себе як себе, є мислячим суб'єктом, здатним до самопізнання і самооцінки. Людина, яка цілком обумовлена зовнішнім природним і соціальним середовищем, не може бути особистістю. Не випадково в мовах первісних народів є займенник «ми», але немає займенника «я». Згідно І. Канту, людина стає особистістю завдяки самопізнанню, яке дозволяє вільно підпорядкувати себе моральному закону. Особистість проявляється в здатності людини ставити собі «максимум вчинку». Людина присутня і творить у світі в якості його найскладнішої частини. Особистість має здатність оцінювати своє місце в світі в якості суб'єкта історичного процесу.

Можна виділити базові характеристики людини, якими вона володіє як соціальний суб'єкт:

- усі якості людини формуються в процесі її діяльності в певному соціумі і в певний історичний час, отже, людина історична;
- людина може існувати тільки у взаємодії з іншими людьми через солідарність з ними;
- якості індивіда розкриваються і оцінюються тільки через суспільні відносини.

Найважливішим і глибоко суперечливим феноменом життя людини і суспільства є свобода. Категорія свободи характеризує сутність людини й її існування, виражає можливості особистості мислити і діяти у відповідності зі своїми переконаннями, вірою і бажаннями, а не внаслідок примусу.

Ж.-П. Сартр визначав свободу як єдиний фундамент людських цінностей. Людина посилається на детермінізм, щоб знайти виправдання своїм вчинкам, своїм гріхам, зняти відповідальність за свій вибір. У людини завжди є ситуація вибору. Людина, що здійснює вибір, не може уникати відповідальності. «Буття-в-свободі» викликає тривогу, почуття самотності, занедбаності. Абсолютна свобода «пожирає себе», перетворюється на свою протилежність, оскільки вона встановлює норми, які сама повинна подолати. Свобода детермінує себе і водночас не терпить ніякої детермінації! Єдиний вихід, який дозволяє подолати протиріччя свободи – смерть. Таким чином, абсолютна свобода може існувати тільки як абстракція. У реальному світі людина включена в систему тисячі зв'язків. Вона живе в певному географічному, соціальному, культурному, історичному середовищі. Ми не можемо вибирати об'єктивні умови нашого існування, хоча можемо впливати на них. Від людини не залежить де, коли, у кого вона народилася. Ми не вибираємо час, але час вбирає нас. Таким чином, ми повинні визнати відносність свободи.

Поняття свободи часто співвідносять з поняттям волі. Під волею розуміють здатність суб'єкта цілеспрямовано регулювати свою діяльність і поведінку. У філософському розумінні воля пов'язана з презумпцією розумності людини, його відповідальністю за свої дії, усвідомленням боргу. Воля припускає свідоме ціннісне устремління людини до поставленої мети на основі розуміння нею належного, необхідного. Воля протилежна імпульсивності, а в деяких випадків і вітальним потребам людини. Волею володіє, як правило, сильна особистість, яка повністю усвідомлює свої вчинки.

Визнання переваг волі над іншими проявами духовного життя людини отримало назву волюнтаризму. Коріння волюнтаризму представлені в християнській догматиці; найбільш яскраво волюнтаризм виражений в навчаннях А. Шопенгауера і Ф. Ніцше. У соціально-політичній практиці волюнтаризм проявляється в прагненні і спробах довільно, не рахуючись з об'єктивними умовами, направляти розвиток суспільства, керувати ним. Діяти

волютаристськи – значить не зважати на об'єктивні економічні й соціальні закони, ставити цілі, які не можуть бути досягнуті у відповідній економічній, культурній, політичній, військовій ситуації.

Протилежність волютаризму становить фаталізм. Фаталістичний підхід передбачає, що все життя людини, її вчинки визначаються незалежними від неї обставинами (наприклад, прядуть три Мойри нитку людського життя, обірве цю нитку одна з них, і чийось життю настане кінець). У фаталістичних навчаннях людина жорстко залежна або від волі Бога (християнство, іслам), або від жорстко детермінованих систем, де кожна подія продиктована попередніми. Ухвалення такого підходу робить людину пасивною іграшкою для зовнішніх сил. Не дарма християнські теологи наполягають на тому, що Бог дав людині волю – здатність вибирати.

Вибір варіантів діяльності людини обумовлюється усвідомленою необхідністю. Необхідний вибір стає усвідомленим тільки в процесі пізнання. Вибір адекватного варіанту діяльності можливий завдяки розумності людини. Вибір, спрямований на задоволення потреб та інтересів людини можливий у рамках соціально-історичної необхідності. Обставини формують особистість також як особистість формує обставини. Вільна активність особистості нашоується на опір конкретно-історичних побутових, інших обставин, які бувають сильнішими від особистості. Але і з найнесприятливіших обставин часто знаходиться вихід. Цей вихід – у творчості.

Найвище дихання свобода отримує в творчості – художньому, технічному, виробничому, військовому, науковому і т.д. Творчість передбачає вихід за рамки, за межі, розрив шаблонів, створення нового. Новим може бути і витвір мистецтва, і наукове вчення, і релігійна доктрина, і навіть модель поведінки. Але прояв творчого акту неможливий без глибоких знань, наполегливості, зусиль, розуміння історичних перспектив, потреб суспільства і особистості.

Самореалізація особистості можлива тільки в суспільстві. Але самореалізація поняття смислове. Особливий сенс їй надає кінцівка людського існування. Людина, усвідомлюючи кінцівку свого існування, постає перед необхідністю сформулювати своє ставлення до життя і смерті. Усвідомлення смертності виникає на певному етапі життя, воно приглушується, витісняється, але існує завжди і накладає відбиток на всі переживання

власного буття. Той, хто смертний, не може відчувати себе так, як безсмертний. Звідси випливають питання: як прожити відведений час, а іноді – чи варто жити взагалі? СENSE життя не заданий людині раз і назавжди. Він має особистісний і соціокультурний зміст. Соціокультурний зміст сенсу життя визначається цивілізаційною, релігійною приналежністю людини, конкретно-історичною ситуацією, в якій вона опинилася. Особистісний сенс життя визначається особливостями особистого життя, формами діяльності конкретної людини. Зміни в житті людини призводять до змін особистісного розуміння сенсу життя.

Кожна людина може проектувати свій спосіб буття виходячи зі свого розуміння сенсу життя і цілей життєдіяльності. Філософську концепцію сенсу життя можна уявити в системі наступних положень:

- сенс життя індивідуальний, для кожного він свій;
- сенс життя суб'єктивний, оскільки визначається самим суб'єктом;
- сенс життя визначається свідомістю і волею самої людини;
- сенс життя реалізується через людську діяльність.

Свою відповідь на питання про сенс життя дають релігії. Наприклад, для християнства сенсом життя є рух до вічного життя, по суті воно (тобто життя) лише приготування до життя вічного. Без усвідомлення цього земне життя перетворюється в сон, мильну бульбашку.

Філософська концепція сенсу життя виходить із самоцінності життя. Людське життя не може бути випадковим і безглуздим, оскільки особистість розглядається як частина людства. Індивідуальне життя набуває сенсу як частина сукупного життя людей.

Діяльність як спосіб людського буття.

Діяльність – це специфічна форма ставлення людини до навколишнього світу і до самого себе, яка проявляється в цілеспрямованій зміні й перетворенні світу і людської свідомості. У філософському сенсі діяльність становить спосіб існування людини, процес створення суб'єктом умов для свого і суспільного існування та розвитку, процес перетворення навколишнього світу відповідно до особистих і суспільних потреб, цілями і завданнями. Тобто, діяльність людини за суттю і є її життя, оскільки в ході діяльності вона не

тільки творить світ навколо себе, але і саму себе. Діяльність виступає як перетворення буття свідомо діючим суб'єктом.

Людина організовує свою діяльність, спираючись на свої знання про світ, про його закономірності, в свою чергу, самі ці знання людина отримує в ході діяльності. Творчий характер діяльності проявляється в тому, що завдяки їй людина перевищує свої генотипічні можливості, виходить за межі тих можливостей, які заклала природа. Продуктивний, творчий характер діяльності дозволив людині створити знаряддя праці, знакові системи, побудувати суспільство і цивілізацію. Протягом останніх декількох десятків тисяч років людина розвивається завдяки діяльності, а не завдяки закладеній в людині біологічній програмі. Якщо діяльність тварини обумовлена виключно природними потребами, то діяльність людини обумовлюється потребами, які виникли в процесі соціально-історичного розвитку, і сформовані не тільки нинішнім, а й попередніми поколіннями. До останніх відносяться потреби в пізнанні, в творчості, в моральному самовдосконаленні.

У рамках діяльності виділяють такі компоненти: мотив, суб'єкт, об'єкт, мету, акти діяльності, спосіб (методи) діяльності, засоби діяльності й результати діяльності.

Мотив розглядається як причина діяльності. Мотиви можуть бути найрізноманітнішими: органічними, функціональними, матеріальними, соціальними, духовними. Органічні мотиви спрямовані на задоволення біологічних потреб, до них відноситься самозбереження, зростання і розвиток організму. Функціональні мотиви продиктовані різними формами культурної активності, наприклад, ігри та заняття спортом. Матеріальні мотиви направляють людини на діяльність спрямовану на створення світу предметності і продуктів, які допомагають задовольнити природні потреби (предмети побуту, продукти харчування). Соціальні мотиви спрямовують людську діяльність на те, щоб зайняти відповідне місце в суспільстві, отримати суспільне визнання. Духовні мотиви лежать в основі релігійної, культурної діяльності, діяльності, спрямованої на самовдосконалення. Мотивація діяльності не залишається незмінною. Протягом життя людина змінюється як особистість, отже, змінюються і мотиви його діяльності. До того ж, цілі діяльності можуть бути досягнуті або втратити значення для суб'єкта.

Суб'єктом діяльності може виступати окремий індивід, група людей, суспільство в цілому. Таким чином, діяльність може бути індивідуальною і колективною, обидва види діяльності соціально обумовлені.

Те, на що безпосередньо спрямована діяльність, становить об'єкт діяльності. Він може бути і матеріальним, і духовним, навіть сама людина може бути для себе предметом діяльності.

Мета діяльності – це те, що людина хоче досягти або уникнути в результаті діяльності. Людина створює ідеальний образ того, що він хоче отримати, створити в результаті діяльності. Людина здатна ставити і вибирати мету своєї діяльності вільно. Вільне цілеспрямовання – провідна відміна людської діяльності від діяльності тварини.

Окремі дії, з яких складається діяльність, є актами діяльності. Більшість видів діяльності може бути поділено на окремі види діяльності. Це дуже важливо для навчальної діяльності.

Спосіб (метод) діяльності обирається людиною. Вона прагне знайти такий спосіб, який для неї найбільш оптимальний. Однак ніякі цілі не можуть виправдати засоби, якщо вони поза мораллю. Матеріальні предмети, які використовує суб'єкт, складають засоби діяльності.

Результат (продукт) діяльності не завжди збігається з метою, він може бути несподіваним і непередбаченим.

До основних форм діяльності відносять гру, спілкування, навчання і працю.

Залежно від предмета, діяльність можна розділити на матеріальну і духовну, хоча такий розподіл не є жорстким. Залежно від сфер, можна виділити такі види діяльності: матеріально-виробничу, соціально-перетворюючу, наукову, естетичну, адміністративну, навчально-виховну, релігійну (культову) тощо.

Будь-який вид діяльності передбачає теоретико-пізнавальний, практико-перетворюючий і ціннісно-орієнтований аспекти. Теоретико-пізнавальний аспект з'являється в вивченні об'єкта діяльності, в науковому підборі засобів діяльності, в науковій організації праці; практико-перетворюючий аспект проявляється в отриманому результаті діяльності, як правило, це буде перетворена природа, продукт, створений для забезпечення життєдіяльності людини, творіння людського духу (наприклад, мистецтво або моральне

самовдосконалення особистості); ціннісно-орієнтований аспект проявляється в усвідомленні людиною певного явища як значимого для нього і всього людства, в моральній оцінці результатів праці та моральності при виборі засобів діяльності.

Функціональні суперечності між можливим і дійсним, природним і соціальним, свободою і необхідністю є джерелом діяльності. Необхідність вирішення цих протиріч і породжує діяльність.

Розрізняють діяльність стереотипну, яка здійснюється за заданими шаблонами, встановленим правилам, і творчу. Обидва ці види діяльності важливі. Стереотипна діяльність проявляється у використанні, освоєнні створених у ході історичного розвитку способів зміни і перетворення дійсності, які закріплені в нормах, регламентах, програмах, традиціях. Таку діяльність М. Вебер називав традиційним поведінкою. Творча діяльність передбачає розвиток, створення принципово нового, унікального продукту праці, люди при цьому переглядаються шаблони, усталені схеми дій і створюються принципово нові парадигми.

Уся історія людства – це діяльнісно-творче ставлення людини до навколишнього світу, в ході якого виникають нові програми і парадигми діяльності. У процесі діяльності дійсність отримує оцінку. Діяльність виступає як цінність культури, акумулює досвід цивілізації.

Людська діяльність динамічна. Ця динаміка проявляється у виборі нових цілей і створення нових засобів. Людська діяльність не може не розвиватися, оскільки саме джерело розвитку закладено в ній самій.

Семінарське заняття

План

- 1. Філософські концепції людини.**
- 2. Біологічне, соціальне і духовне в людині.**
- 3. Людина в системі соціальних відносин.**
- 4. Діяльність як спосіб людського буття.**

Питання для самоконтролю (надайте письмові відповіді на ці питання) .

- 1. Що таке антропоцентризм?**

2. Яку роль відіграє спілкування в діяльності людей?
3. Які натуралістичні концепції людини ви знаєте?
4. Чи має практичне значення питання про сенс життя?
5. Чи можливе становлення людини без суспільства?

Література:

1. Грани людського буття: позитивні та негативні виміри антропокультурного - К. : Наукова думка, 2010. - 351 с.
2. Громов, В. Е. Смысл и границы человеческой духовности - Д. : НГУ, 2010. Мисик, І. Г. Історія філософії в Україні. - О. : Фенікс, 2011. - 134 с.
3. Теліженко, Л. В. Постнекласична модель цілісної людини / Л. В. Теліженко ;. - К. : ЦГО НАН України, 2011. - 283 с.
4. Храмова, В. Л.. Личность как духовный феномен;. - К. : Феникс, 2009. - 648 с.
5. Цимбал, Т. В.. Людина у пошуках ґрунту. - К. ; Кривий Ріг : Вид. дім, 2010. - 284 с.
6. Шаповал, В. М. Трансцендентальні горизонти свободи. - К. : ПАРАПАН, 2010. - 312 с.
7. Юрій, М. Ф. Антропологія: навч. посібник . - К. : Дакор, 2018. - 421 с.